

Sade bir üslûpla kaleme alınan bu tefsirde gerek Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerde gerekse sahâbe ve tâbiünden nakledilen haberlerde sened zikredilmemiştir. Âyetlerin ve sûrelerin nüzûl sebepleri, sûrelerin faziletleri, nâsih ve mensuh, müteşâbihlerin te'vili gibi Kur'an ilimleriyle ilgili çeşitli konulara temas edilmiş, mütevâtir kıraat farkları üzerinde genişçe durulmuş, bu arada kâinat ahvali ve peygamber kıssalarına dair ayrıntılı bilgilere ve İsrâiliyat'tan olan haberlere de yer verilmiştir. Eserde rivayetle beraber dirayet yolu da ihmal edilmemiş, özellikle kelimelerin türetişleri ve mânaları ile ilgili oldukça doyurucu açıklamalar yapılmış, zaman zaman âyetlerdeki belâgat nükteleriyle edebî sanatlar da gösterilmiştir. Kelâm ilmini ilgilendiren konulara da temas eden Alâeddin es-Semerkandî, âyetleri tefsir ederken bazı tasavvufî mütalaa-lar zikretmiş, bu arada Sehl et-Tüsterî ve Nizâmeddin en-Nisâbü'rî gibi tasavvufî yönü bulunan müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Brockelmann bu tefsire ait bir yazma nüshanın Tunus Zeytûne Kütüphanesi'nde (nr. I, 40/1) bulunduğunu haber vermektedir. Tesbit edilebilen diğer yazma nüshaları ise Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 67, 68; Kılıç Ali Paşa, nr. 106-109; Lâleli, nr. 98; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 55) ve Samsun Gazi Kütüphanelerinde (nr. 901) kayıtlı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Alâeddin es-Semerkandî, *Bahrü'l-ʿulûm*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 106-109, I-IV; *Keşfü'z-zunûn*, I, 225; İsmâil Hakkı Bursevî, *Râhu'l-beyân*, İstanbul 1389/1969, IV, 95, 438; V, 292; VIII, 58 vd.; *Kâmûsü'l-ʿalâm*, IV, 3170; *İzâhu'l-meknûn*, I, 165; *Hediyetü'l-ʿarifîn*, I, 733; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 278; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʿellifîn*, VII, 261; Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte, *Târîhu'l-Kurʾân ve't-tefsîr*, Kahire 1392/1972, s. 175; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, II, 595; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1396/1976, I, 224.

İSHAK YAZICI

el-BAHRÜ'Z-ZEHĦÂR

(البحر الزخار)

Mehdî-Lidinillâh

Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ'nın

(ö. 840/1437)

Zeydî fikhına dair eseri.

Tam adı *el-Bahrü'z-zehĥâr el-câmiʿ li-mezâhibi ʿulemâʾil-emşâr* olan eser, ashaptan itibaren elliye aşkın müctehidin görüşlerini değerlendirmesi yönün-

den karşılaştırmalı bir fıkıh kitabı, yer yer akaid, kelâm ve fıkıh usulü ile ilgili bazı meseleleri ele alması bakımından ise ansiklopedik bir çalışma özelliği taşımaktadır. Ayrıca eserlerinde, başta Ehl-i beyt olmak üzere muhtelif mezheplerin görüşlerine yer veren Emîr es-Sanʾânî ve Şevkânî gibi tanınmış Yemen âlimleri için de temel kaynak vazifesi görmüştür.

Eserin kısa mukaddimesinde ilim öğrenmenin önemi üzerinde durulmakta, taklidin çerçevesi çizildikten sonra müctehidsiz bir çağın bulunamayacağı belirtilerek ictihadın gerekliliği vurgulanmaktadır. Eser "Kitâbü't-Tahâre"den "Kitâbü's-Siyer"e kadar toplam elli yedi bölümden oluşmaktadır. Genellikle "kitâb" ve "bab" olarak adlandırılan ana başlıklarının sözlük anlamları verildikten sonra çeşitli fasıllar açılmaktadır. Eshap birinci, tâbiin ikinci, Ehl-i beyt üçüncü ve diğer fakihler de dördüncü sırada olmak üzere ictihadlarına müracaat ettiği âlimleri tabakalara ayıran müellif, her meseleyle ilgili görüşleri açıklarken bu sırayı gözetmektedir. Tekrarlardan kaçınmak maksadıyla da isimleri sık sık geçen âlimlerin her biri için birer rumuz kullanmaktadır. Meseleleri imkân nisbetinde delilleriyle birlikte izah eden, Zeydî mezhebine ait olsun olmasın delili kuvvetli olan, zaman ve mekânın değişmesiyle birlikte ortaya çıkan problemlerin çözümünde kolaylık sağlayan görüşleri tercih eden müellifin, mukaddimedeki açıklamasına uygun olarak yeri geldikçe ictihadlarda bulunduğu da görülmektedir.

Müellifi tarafından *Gâyetü'l-efkâr ve nihâyetü'l-enzâr el-muĥĥâta bi-ʿacâʾibi'l-Bahrî'z-zehĥâr* (yazmaları için bk. Brockelmann, II, 239; *Suppl.*, II, 245) adıyla şerhedilen eser üzerine, Hüseyin b. Yahyâ Haneş eş-Şehârî'nin *el-Ķame-rü'n-nevvâr ʿale'l-Bahrî'z-zehĥâr* (yazmaları için bk. Habeşî, s. 249); Hâşim b. Yahyâ b. Muhammed eş-Şâmî'nin *Nefeĥâtü'l-enzâr ĥâşîye ʿale'l-Bahrî'z-zehĥâr* adlarıyla yazdıkları şerhler yanında Ali b. Ahmed ed-Dâif el-Yemenî ile Emîr es-Sanʾânî de birer şerh kaleme almışlardır. Ayrıca Sâlih b. Mehdî el-Makbilî'ye ait *el-Menâr fi'l-muĥĥât mine'l-Bahrî'z-zehĥâr* (yazmaları için bk. Brockelmann, II, 240; *Suppl.*, II, 246; Habeşî, s. 250) ve Abdullah b. Hasan b. Yahyâ el-Kâsimî ed-Dahyânî'ye ait *Nücûmü'l-enzâr el-münteze mine'l-Bahrî'z-zehĥâr* adlı muhtasarları da vardır. Behrân ta-

rafından *tahrîc** edilen hadisleri *Kitâbü Cevâhiri'l-aĥbâr ve'l-âşâr el-müşâhrece min lücceti'l-Bahrî'z-zehĥâr* adlı eserde toplanmıştır. *el-Bahrü'z-zehĥâr* bu eserle ve Abdullah b. Abdülkerim el-Curâfî'nin *taʿlikat** ile birlikte Kahire'de beş cilt halinde neşredilmiş (1366-1368/1947-1949), daha sonra San'a'da da ofset baskısı yapılmıştır (1409/1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Yahyâ Mehdî-Lidinillâh, *el-Bahrü'z-zehĥâr*, San'a 1409/1988, I-V; Şevkânî, *el-Bedrüt-tâli*, I, 289; Zebâre, *el-Mulĥakû't-tâbiʿ li'l-Bedrüt-tâli* (el-Bedrüt-tâli içinde), Kahire 1348, II, 91, 156; Brockelmann, *GAL*, II, 239-240; *Suppl.*, II, 245-246; Maʿa'l-Mektebe, s. 361; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 343; Habeşî, *Fikrû'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 226, 229, 249, 250, 252, 254, 258, 284, 638; Mahmûd Behcet el-Baytâr, "Kitâbü'l-Bahrî'z-zehĥâr el-câmiʿ li-mezâhibi ʿulemâʾil-emşâr", *MMİADm*, XXXIV/3 (1959), s. 512-517.

CENGİZ KALLEK

BAHRÜLULŪM el-LEKNEVÎ

(بحر العلوم الكنوي)

Ebü'l-Ayyâş Muhammed Abdülâfî

b. Nizâmiddîn b. Kutbüddîn

el-Ensârî es-Sihâlevî

(ö. 1225/1810)

Başta usûl-i fıkıh ve mantık olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarındaki şerh ve ĥâşiyeleriyle tanınan Hindistanlı âlim.

Herat'tan göç ederek Hindistan'a gelen ve Leknev yakınlarındaki Sihâlev civarına yerleşen bir ulemâ ailesine mensuptur. "Melikü'l-ulemâ" unvanıyla da tanınmaktadır. 1143 (1731) yılında Leknev'in Firengî Mahal diye bilinen bölgesinde doğdu. Nesebi, uzak ceddî Molla Alâeddin yoluyla ünlü mutasavvıf Abdullâh-ı Ensârî'ye (ö. 481/1089) kadar uzanır. Hint-İslâm eğitim tarihinin önemli ilim merkezlerinden biri olan Firengî Mahal'in temeli, Bahrülulûm'un dedesi Molla Kutbüddin ve ailesinin Sultan Evrengezîb (1658-1707) tarafından Leknev'deki metruk bir mâlikâneye yerleştirilmesiyle atılmıştır. Ailenin müderris olan fertleri tarafından kısa zamanda ünlü bir ilim ve kültür ocağı haline getirilen bu yer, eski sahibinin Avrupalı olması dolayısıyla Firengî Mahal olarak tanınmıştır. Bahrülulûm'un babası Molla Nizâmeddin de burada "ders-i Nizâmî" adını taşıyan yeni müfredat programını hazırlayıp uygulayan meşhur bir müderristir.

Bahrülulûm ilk öğrenimine Firengî Mahal'de başladı. On yedi yaşına kadar babasının burada verdiği dersleri takip etti. Bu arada Şeyh Muhammed Eşref Kâkürî'nin kızıyla evlendi. Kısa bir müddet sonra babası vefat etti. Yarım kalan tahsilini, babasının halefi ve seçkin talebesi Kernâleddin es-Sihâlevî'den ders görerek tamamladı. Öğretim hayatına Molla Nizâmeddin'in Firengî Mahal'deki kürsüsünde başladı. Yazdığı bir risâlenin Leknev'deki Sünnîler'le Şîîler arasında münakaşaya, hatta muharrem ihtifallerinin birinde ciddi olaylara sebep olması üzerine Leknev'den ayrılarak Şahcihân-pür şehrine gitti. Dinî, siyasî ve içtimâî karışıklıklardan hoşlanmadığı anlaşılan Bahrülulûm bu yüzden birçok defa yer değiştirmek zorunda kaldı. Şahcihân-pür'daki uzun ikameti sırasında Hâfız Rahmet Han'dan saygı ve ilgi gördü. Onun öldürülmesi ve yerine Şücâddeve'nin geçmesi üzerine Râmpûr'a gitti. Burada bulunduğu dört yıllık süre içinde devlet yönetimi kendisine ve talebelerine geniş maddî ve ilmî imkânlar sağladı. 1775'te babası Seyyid Celâleddîn-i Tibrîzî'nin anısına Burdvan'ın küçük bir kasabası olan Bohâr'da bir medrese (Medrese-i Celâliyye) kuran Münşî Sadreddin'in teklifini kabul ederek bu medresede bir müddet ders verdi. Ancak daha sonra Münşî Sadreddin ile arası bozulunca Vâlâcâh Muhammed Ali Han'ın davetini kabul ederek Bohâr'dan ayrıldı ve Madras'a yerleşti. Vâlâcâh'ın himayesinde kendisine tahsis edilen medresede ilmî faaliyetlerine devam etti. Vâlâcâh'tan gördüğü himaye ve destek, ondan sonra şehri yöneten oğulları tarafından da sürdürüldü. Hayatının sonuna kadar Madras'ta kaldı ve 12 Receb 1225'te (13 Ağustos 1810) burada vefat etti. Madras'taki Vâlâcâhî Camii Mezarlığı'nda bulunan kabri Hindistan'daki müslümanların büyük ilgi gösterdiği ziyaretgâhlarından biridir.

Kaynakların belirttiğine göre çok yönlü bir âlim, başarılı bir müderris, velûd bir müellif, döneminin ilim hayatında etkili bir şahsiyet olan Molla Abdülâli el-Leknevî'ye "Bahrülulûm" ve "Melikü'l-ulemâ" unvanlarının kimin tarafından verildiği hususu tartışmalıdır. Birinci unvanın Abdülâzîz ed-Dihlevî ikincisinin ise Vâlâcâh Muhammed Ali Han'ın oğlu Um-detül-ümerâ tarafından verildiği şeklindeki görüş, onun hayatı ve eserleriyle ilgilenen pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Hindistan'ın kuze-

yinde daha çok Bahrül'l-ulûm, güneyinde ise Melikü'l-ulemâ unvanıyla tanınmaktadır.

Eserleri. Bahrülulûm'un günümüze ulaşan pek çok matbu ve yazma eseri kendisinin İslâmî ilimlerin birçok sahası ile ilgilendiğini göstermektedir. Tasavvufî eserlerinde özellikle İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinin etkisini görmek mümkündür. Yaşadığı dönemin geleneğine uyarak usûl-i fıkıh, felsefe, mantık, kelâm ve tasavvuf alanlarında kendisinden önce yazılmış önemli eserlere yaptığı şerh ve hâşiyeler, onun eser listesinde geniş bir yer tutmaktadır.

1. *Fevâtihü'r-rahamût fî şerhi Müsellemi's-sübût*. Muhibbullah el-Bihârî'nin usûl-i fıkıhla ilgili *Müsellemu's-sübût* adlı eserinin şerhidir. İlk defa Leknev'de yayımlanan (1878) bu eserin Gazâlî'ye ait *el-Müstasfâ*'nın kenarında yapılmış değişik baskıları vardır (Bulak 1322; Kahire 1324). 2. *Tekmiletü Şerhi Tahri-ri'l-uşûl*. İbnü'l-Hümâm'ın usûl-i fıkıh alanındaki ünlü eseri *et-Tahrîr*'e, Bahrülulûm'un babası Molla Nizâmeddin tarafından başlanıp bitirilemeyen şerhe yaptığı tekmilendir (bk. Ansârî, s. 90). 3. *Tenvîrül-menâr şerhu Menâri'l-envâr (uşûl)*. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menârül-envâr* adlı usûl-i fıkıha dair eserine Farsça olarak yaptığı şerhtir. Eserin Urduca tercümesi neşredilmiştir (Karaçi 1961). 4. *el-Erkânü'l-erba'a (Resâ'ilü'l-erkân)*. Namaz, oruç, zekât ve hac ile ilgili esasları Hanefî mezhebi prensiplerine göre ele alıp inceleyen ve Hindistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu eser *Resâ'ilü'l-erkân* adıyla Leknev'de, *el-Erkânü'l-erba'a* başlığıyla da Kalkûta'da birçok defa basılmıştır (Ansârî, s. 85, nr. 2). 5. *Şerhu Süllemi'l-ûlûm*. Muhibbullah el-Bihârî'nin mantığa dair *Süllemlü'l-ûlûm*'unun şerhidir (Delhi 1861). 6. *el-Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme*. Esîrüddin el-Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme* adlı birinci kısmı mantığa ayrılmış olan felsefî eserine Sadreddin-i Şîrâzî tarafından yapılan şerhin hâşyesidir (Leknev 1846). 7. *el-Hâşiye 'alâ zâbîti't-Tehzîb*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-mantık* adlı eserinin "kıyas" bölümüne yapılmış hâşiyedir (Madras 1373). 8. *el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîr Zâhid 'ale'r-Risâletü'l-Kutbiyye*. Hint âlimi Kutbüddin Mahmûd b. Muhammed'in *er-Risâletü'l-Kutbiyye* diye tanınan mantıkla ilgili risâlesine Mîr Zâhid el-Herevî tarafından ya-

pılan hâşiyenin hâşyesidir (Delhi 1875). 9. *el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîr Zâhid 'alâ Molla Celâl*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-mantık*'ına Celâleddin ed-Devvânî tarafından yapılan ve *Molla Celâl* olarak bilinen şerhe Mîr Zâhid el-Herevî'nin yaptığı hâşiyenin hâşyesidir (Leknev 1872). 10. *el-Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Mîr Zâhid 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*. Adudüddin el-İcî'ye ait olan *el-Mevâkıf*'a Seyyid Şerif el-Cürçânî tarafından yapılan meşhur şerhin "el-umûrül-âme" bölümüne yine Mîr Zâhid el-Herevî'nin kaleme aldığı hâşiyenin hâşyesidir (Leknev 1876). 11. *Şerh-i Meşnevî-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*. Bahrülulûm'un bu şerhi, onun tasavvuf alanında İbnü'l-Arabî'nin etkisinde kaldığını gösteren önemli bir eserdir (I-VI, Leknev 1873).

Bahrülulûm'un bunlardan başka Hindistan'ın çeşitli kütüphanelerinde nüshaları bulunan hadis, ahlâk ve matematikle ilgili başka eserleri de vardır (bk. Brockelmann, II, 625; *El²* [İng.], I, 937; Ansârî, s. 85-90).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Mu'cem*, I, 531; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 624-625; *Hedîyyetü'l-ârifin*, I, 586-587; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XI, 262; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 278; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtîr*, VII, 282-287; Anjemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden 1980, s. 172-175; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâi, *Ulema'ü'l-'Arab fî şihhi'l-kâretü'l-Hindîyye*, Bağdad 1986, s. 623-625; Muhamad İqbâl Ansârî, "Mullâ 'Abd al-'Alî Bahr al-'Ulûm", *HI*, VI/2 (1983), s. 69-96; M. Hidayet Hosayn, "Bahrül'ulûm", *IA*, II, 233; Mohammad Shafî, "Bahr al-'Ulûm", *El²* (İng.), I, 936-937; a.mlf., "Bahrül'ulûm", *UDM*, IV, 62-64; F. C. R. Robinson, "Farangî Maḥall", *El² Suppl.* (İng.), s. 293; a.mlf., "Abd-al-'Alî Bahr-al-'Olûm", *Elr*, I, 95.

METİN YURDAGÖR

BAHRÜLULÜM -İ TABÂTABÂİ

(بحرالعلوم طباطبائی)

(ö. 1212/1797)

Meşhur Şîî âlimi.

Aslen Bürürcüdlü olan büyükbabası Seyyid Muhammed, hem baba hem de anne tarafından Molla Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin soyundandır. Bahrülulûm Kerbelâ'da doğdu (1155/1742). Burada önce babası Seyyid Murtaazâ'nın, ardından Ahbârî ekolünün reisi olan Şeyh Yûsuf el-Bahrânî'nin yanında fıkıh okudu. Daha sonra Necef'e giderek Şeyh Muhammed Mehdî Futûnî ve Şeyh Muhammed Takî-i Devrakî'nin derslerinden faydalanarak fıkıh bilgisini geliştirdi. Tek-